

Sosial problemlərin anatomiyası

Gənc tədqiqatçının tribunası

Rifah cəmiyyəti necə olmalıdı? Xalqın ümumi sərvəti ayrı-ayrı fərdlər arasında necə bölünməli? Əmək bölgüsü necə olmalıdı? Kimlər hansı işləri görməli? Bu kimi suallar uzun müddət filosof və iqtisadçılar arasında düşünülə də, 17-18-ci əsrlərdəki qədər müzakirə edilməmişdi. Təkcə iqtisadi yox, həm sosial problemlərin həlli böyük ölçüdə bu sualların cavabından asılıdı. İnsanlar nə qədər rifahda olarsa, özlərini müxtəlif sahələrdə inkişaf etdirmək bacarıqları, başqa insanlarla quracaqları münasibətlər də o qədər yüksək səviyyədə olacaq. Demək, xalqın sosial problemləri yaşadıkları iqtisadi sistemdən, istehsal tərzindən və istehsal münasibətlərindən asılı olaraq dəyişir.

Liberalizmin fikir atası hesab olunan klassik iqtisadçı Adam Smit özünün "Xalqların sərvəti" əsərində "Necə olur ki, xalqların sərvəti artdığı halda, yoxsulluq və səfalət də onunla birgə artır" sualını soruşur. Feodalizmin zəiflədiyi və tacir sinfinin (gələcəyin burjuası) gücləndiyi dövrlər üçün bu önəmli sual idi. Adam Smit cəmiyyətdəki bu böyük ölçüdə təbəqələşmənin, bir tərəfin həddən artıq varlanmasına qarşı, digər tərəfin (xalqın böyük hissəsinin) yoxsullaşmasının səbəblərini axtardı. Axırda gəldiyi nəticə belə oldu ki, işçilər əmək haqqını tam almır. Sahibkarın mənfəəti işçinin ödənməyən əmək haqqında yatırdı. Buna görə istehsal etməyən torpaq sahibi və müəssisənin sahibi sərvətini artırırdı, hər şeyi istehsal edən, mülksüz buraxılan işçilər sabit, artmayan maaş alırdı. Hətta bəzən şərtlərə görə azaldıldığı da olurdu. Smitin təsbiti müəyyən qədər doğru olsa da, tam həqiqəti ehtiva etmirdi. Mənfəəti maya dəyərinin üstünə qoyulan pul kimi görürdü. Xüsusilə, insanların sosial əlaqələri ilə maddi durumları, iqtisadi vəziyyətləri bir-birilə çox da əlaqəli şeylər kimi tədqiq olunmurdu.

Hələ ondan da əvvəl ingilis filosofu və siyasətçisi Tomas Hobs özünün "Leviatan" əsərini yazmışdı və bütün təhlükəsizliyi, sosial təminatı, nizamlı həyatı dövlətlə əlaqələndirmişdi. Onun fikirlərinə görə insanlar canlarının və mallarının təhlükəsizliyi üçün ictimai müqavilə əsasında dövləti yaratmış və hakimiyyətə bir çox səlahiyyətlər vermişdi. Hobsa görə insan təbiətinə görə pislik etməyə meyillidi və əgər dövlət, polis, qanun keçikçiləri olmasaydı, bir arada sağlam şəkildə yaşaya bilməzdilər. Yazının sonunda da görülməyi kimi, insanlar arasındakı münasibətlər insanların xaricində olan bir qüvvə (dövlət) tərəfindən deyil, insanların içində olduğu bir proses tərəfindən, insanların həyatlarını qazanmaq təzi ilə müəyyən olunur.

Digər tərəfdən Maltus həyəcan təbili çalırdı. "Sosial problemlər, yoxsulluq, aşağı həyat səviyyəsi - hamısı yoxsulların həddindən çox uşaq dünyaya gətirməsinə görə" deyirdi. Maltusa görə həyat üçün zəruri olan maddi nemətlərin artım sürəti ilə, əhalinin artım sürəti arasında kəskin fərqlər var. Əhalinin sayı maddi nemətlərin sayından

daha sürətlə artır və əgər belə davam edərsə, bəlli bir zamandan sonra bütün insanları bəsləmək mümkün olmayacaq. Maltus problemlərin həlli kimi dünyaya "artıq" olaraq gəlmiş insanlara heç bir sosial yardım verilməməsinə təklif edirdi. Kapitalistləri sərvətin çoxunu mənimsəməkdə günahlandırmaq əvəzinə, işçiləri çox nəsil artımağa günahlandırırdı. Maltusun bu fikirləri dediyi gündən bəri dünya əhalisi 8 milyardı keçib, amma hələ də sərvət düzgün bölüşdürülsə, hamıya çatacaq qədər idi. Əgər belədirsə, Maltusun bu həyəcan təbili nə üçün idi? Sadəcə diqqəti problemin əsil kökündən yayındırmaq üçün.

Əvvəllər qan bağı ilə, qəbilə vasitəsilə, sonralar dinlə bir-birinə bağlanan cəmiyyət artıq mübadilə yolu ilə bir-birinə bağlanırdı. Bu mübadilə toplumu yadlaşmanı, bəyulaşmanı da bərabərində gətirirdi. Amma bunlar həm də inkişaf üçün zəruri görünürdü. Sənaye toplumunda artıq iki adamı bir-birinə bağlayan yeganə şey ikisinin arasındakı texnoloji alətlər, birinin aparatın bu başında, birinin digər başında dayanması olmuşdu. İnsanlar öz istehsal etdikləri məhsullara son dərəcə yadlaşmağa başlamışdı. Səfalət, kəskin təbəqələşmə, insanlar arasındakı maddi uçurum, ağır işin stressləri gec-tez toplumun məişət həyatında da özünü biruzə verməli idi və verirdi də. Rəqabətçi cəmiyyətdə artıq fabrikdə, firmada, müəssisədə işləyən adamlar bir-birinin gözündə iş yoldaşından daha çox yuxarı qalxmaq yolunda rəqib kimi görünməyə başlamışdı. Bu yazılanlar əksəriyyət etibarını ilə Adam Smitdən bir əsr sonra yaşamış alman filosof-iqtisadçısı Marksın təsbitləridi. Marksın analizi təkcə iqtisadi yox, həm də sosioloji sferanı əhatə edirdi. Marks Smit kimi təkcə yoxsulluğun, səfalətin necə ortaya çıxdığını yox, həm də onun nələrə səbəb olduğunu və olacağını analiz edirdi. "İctimai şüuru ictimai varlıq təyin edir" deyən Marks insanların ictimai şüurunda ədalət, hüquq, dürüstlük kimi anlayışların içində yaşadıkları toplumun maddi istehsal şəkildən böyük ölçüdə asılı olduğunu anlamışdı. Quldarlıq dövründə yaşayan biri insanların alıb-satmağın ədalətsiz, qeyri-insani olduğunu düşünməz. Məsələn, o dövrdə yaşamış Aristotelin kitabları quldarlığı təbii və doğru göstərən səhifələrlə doludur. Hammurapinin qanunlarındakı "Əgər bir insan cinayətdə ittiham olunursa çaya atılsın, əgər sağ çıxsın, deməli, günahsızdır, ona şər atılır. Tanrılar buna qərar verdi" tərzində maddələr o dövrdə yaşayan insanların ictimai şüurunda heç bir problem yaratmadığı halda, bu günkü insan buna ancaq gülə bilər. Müasir insanın ağılıdakı fərdi hüquqlar, azadlıqlar məhz fərdə, fərdi təşəbbüsə, fərdi mülkiyyətə əsaslanan istehsal münasibətləri olan kapitalizmdə yaranmışdı. Nə quldarlıqda, nə də feodalizmdə yaşayan hüquqlar, filosoflar demokratiya davası aparmazdı. Ancaq istisna olan bir neçə şəxsin elə öz dövründə utopiya adlanan əsərləri xaricində.

Hər təbəqədən insanın rastlaşa biləcəyi bağçalar, məktəblər, universitetlər, xəstəxanalar da artıq dəyişməyə başlayır. Özəl bağçalar, özəl məktəblər, özəl universitetlər, özəl xəstəxanalar yaranır. Artıq yuxarı təbəqənin övladı alt təbəqənin övladı ilə heç bağçada belə rastlaşa bilməz. İnsanlar arasında təbəqələşmənin azalmalı olduğu halda, əksinə, uçurum daha da dərinləşməyə doğru gedir. Toplum maddi olaraq ayaqda saxlayan ən alt sinif, toplumdan maksimum xaric edilmiş vəziyyətə gəlir. Öz yaratdığı sərvətdən ən az payı alır. Ən gərgin halda işləyir.

İnkişaf etmiş ölkələr, rifah cəmiyyətləri bizdə yanlış illuziyalar yaradır. O rifahda yaşayan ölkələr də hal-hazırda rifahda olmaqlarını rifahda olmayan digər ölkələrə borcludur. Əgər imperiyalizmdən əvvəl bir ABŞ vətəndaşının daha yaxşı yaşaması üçün, başqa ABŞ vətəndaşlarının pis yaşaması lazım idisə, indi bütövlükdə ABŞ xalqı başqa xalqların pis yaşaması hesabına yaxşı yaşayır. Ənənəvi baxış şəkli rifahda yaşayan bir Avropa xalqı ilə, üçüncü dünya ölkələrinin səfaləti arasında əlaqə görə bilmir. Sanki hər şey qaydasındaymış kimi, kapitalizmdə bir problem yoxmuş kimi iqtisadiyyatı başqa, sosial problemləri isə bambaşqa şeyləmiş kimi görürlər. Həm kapitalizmi olduğu kimi saxlamaq, həm də onun yaratdığı problemləri eyni halda yox etmək mümkün deyil. Əgər B problemini yaradan A-dırsa, B problemi ancaq A ilə birgə ortadan qaldırıla bilər. Əhalinin sosial həyatı iqtisadi həyatdan, istehsal münasibətlərindən ayrılıqda başa düşülə bilməz və onlar ancaq bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olaraq qavranıldıqdan sonra problemlərin gerçək səbəbi, gerçək həll yolları anlaşıla bilər.

Toplumun bağrında yatan səfalət, yadlaşma, içə qapanma, kimlik problemləri parlamentlərin qəbul etdikləri qanunlarla, nazirlərin imzaladıqları kağızlarla düzəlməz. Bu heç vaxt, dünyanın heç bir yerində belə olmayıb. Düstur Marks tərəfindən təxminən 150 il əvvəl verilmişdi:

"Madam ki, insanı formalaşdıran içində yaşadığı maddi şərtlərdir, onda maddi şərtlər ən insani şəkildə formalaşdırılmalıdır".

Ancaq əzən və əzilənlərin olmadığı, mülklülər və mülksüzlərin olmadığı, milyonlarla insanın bir ovuc insan üçün işləməyə məcbur buraxılmadığı toplumda nələrsə düzələcəyindən, gerçək rifahdan danışmaq olar.

Elvin KAMAL